

ПЕРСПЕКТИВИ КЛАСТЕРНОГО ПІДХОДУ В УПРАВЛІННІ ВИРОБНИЦТВОМ У РЕГІОНАХ

Сьогодні актуальним питанням у регіональній економіці України є необхідність запровадження нових організаційно-управлінських структур, ефективних форм та методів об'єднання діяльності компаній. В останні роки спостерігається тенденція до зростання кількості процесів згурпування підприємств. Одним із дієвих напрямів є впровадження механізму прискорення інтеграційних процесів малого, середнього та великого бізнесу, подальший розвиток партнерства, взаємодії та їх тісної кооперації. Завдання підвищення конкурентоспроможності вітчизняної регіональної економіки полягає в застосуванні нових підходів, серед яких ефективним напрямом є згурпування підприємств у кластери.

Зарубіжний досвід показує, що кластери є важливим елементом становлення ефективної економіки як на регіональному, так і на національному рівнях, сприяють її швидкому розвитку, підвищенню конкурентоспроможності та створюють можливості для виходу на нові регіональні, національні та міжнародні ринки учасників кластера.

Вчені визначають, що поняття «кластер» має певні розбіжності, але характерною ознакою його сутності є об'єднання окремих елементів та компонентів в єдине ціле для виконання у взаємодії певної функції або реалізації певної мети [1—3].

Науковою розробкою концепції кластерів в Україні займаються С. Соколенко, М. Войнаренко, Г. Семенов, В. Чевганова, І. Брижань, А. Гусаков та інші. Вони досліджують економічний розвиток регіонів за допомогою кластерів.

Дослідженню проблематики регіональних аспектів реформування економіки приділяють увагу різні дослідники. Але питання, які стосуються застосування нових організаційних підходів до формування ефективної регіональної політики та вирішення регіональних проблем потребують поглибленого вивчення. Країна потребує прискорення зростання інноваційної активності, яке цілком можливе завдяки створенню кластерних об'єднань підприємств, що може не тільки допомогти Україні реалізувати національні інтереси, але й зайняти гідне місце на світовому ринку.

Метою даного дослідження є визначення перспектив кластерного розвитку в регіональній економіці. Досвід та приклади кластерних об'єднань в економіч-

них системах високорозвинених країн свідчать про актуальність використання кластерної моделі в Україні для активізації економічного та інноваційного зростання на всіх рівнях [4]. Будь-який інноваційний кластер може призвести до удосконалення регіональної економіки. Також підприємствам, які знаходяться в середині кластеру згурпуваність йде на користь. Об'єднання малих та середніх підприємств у межах кластеру є одним із найбільш ефективних способів їхнього розвитку завдяки тісній взаємодії, взаємодопомозі, доступу до ресурсів, інформації та інновацій. Отже, цілком доцільним є застосування кластерного підходу й для реформування інноваційної політики та прискорення розвитку малого та середнього бізнесу.

Важливим чинником прискореного інноваційного розвитку є підвищення ролі регіонів. Потрібно застосувати нові організаційні підходи для формування ефективної регіональної політики та вирішення регіональних проблем в Україні.

Світовий досвід свідчить про ефективне функціонування кластерних об'єднань в економічних системах високорозвинених країн. Слід зазначити, що використання кластерної моделі в Україні сприятиме активізації економічного та інноваційного зростання на всіх рівнях.

Кластерна модель на сьогодні є однією з найбільш ефективних форм, яка активізує розвиток як окремих підприємств, так і регіонів, та дає змогу підприємствам — учасникам кластера успішно конкурувати на ринку завдяки використанню численних переваг їх об'єднання.

Таким чином, необхідним є застосування нових організаційних підходів для формування ефективної регіональної політики та вирішення регіональних проблем економічного розвитку, що сприятиме зміцненню українських регіонів.

Учені зазначають, що в умовах нестачі бюджетних коштів важливим аспектом промислової політики має стати підтримка інформаційної інфраструктури й новітніх технологій, тобто проектів, які забезпечують довгострокові перспективи розвитку вітчизняної економіки і передбачають взаємодію державної політики, науки, освіти і фінансування. Найбільш динамічного розвитку набувають ті регіони, де сформувалися промислові або інноваційні кластери, які мають у своїй основі певну стійку систему поширення нових знань,

технологій і продукції — технологічний ланцюг. Підприємства кластера мають додаткові конкурентні переваги за рахунок можливості здійснювати внутрішню спеціалізацію і стандартизацію, мінімізувати витрати на впровадження інновацій. Важливою особливістю таких кластерів є наявність у їх структурі гнучких підприємницьких структур малого бізнесу, що дають змогу формувати інноваційні точки зростання [2; 3].

Кластерний підхід є основою конструктивного діалогу між представниками підприємницького сектора й регіональною владою з проблем розвитку науки й виробництва, залучення інвестицій, забезпечення необхідних заходів їх вирішення. Ключовим фактором успіху при розробці та реалізації стратегій розвитку кластерів є формування відповідальної позиції лідерів бізнесу, а також розвиток партнерських відносин серед різних підприємницьких груп, а основним інструментом їх реалізації — рамкові угоди (для визначення принципів взаємодії, обов'язків учасників) [3].

Необхідність становлення науково обґрунтованих кластерів в Україні вже назріла на локальному та регіональному рівнях, адекватних новій структурі власності. Це зумовлює актуальність дослідження економічної доцільності взаємодії підприємств, організацій, установ, закладів у формі кластерів, а також необхідність на науково-методичних засадах розробки й запровадження кластерних логіко-структурних моделей.

Багато аспектів, що пов'язані з формуванням різних моделей кластерів, поки що не мають достатнього теоретичного обґрунтування й вимагають широкого кола спеціальних наукових досліджень.

Кластерні об'єднання за територіальною ознакою схожих, пов'язаних між собою, взаємодоповнюючих підприємств, які дають змогу кожному підприємству вигравати від ефекту масштабу так само, як у формальному об'єднанні, але при цьому зберігається вже вироблена гнучкість окремих підприємств. До кластерів входять не тільки численні підприємства різних галузей, а й інші установи, які відіграють важливу роль у створенні конкурентного середовища: університети, дослідні установи. Такі об'єднання сприяють збільшенню конкурентоспроможності підприємств, підвищуючи продуктивність, розширюючи інновації та стимулюючи створення нових підприємств [5].

У кластері всі підприємства-учасники отримують численні переваги від об'єднання й співпраці на певній території, не втрачаючи при цьому своєї самостійності. Виділяють три основні риси успішної діяльності кластерів:

— взаємозв'язки між підприємствами, які роблять учасників кластера сильнішими порівняно з тими підприємствами, що працюють поодиноко;

— кооперація та співпраця, які є стимулами пошуку нових, більш досконалих методів роботи, орієн-

тація на інновації, залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій;

— орієнтація на потреби ринку, які є головним фактором забезпечення відповідності стратегії кожного окремого виробництва загальній стратегії розвитку регіону [6].

Якісна специфіка сутності кластерів як систем пізнається через розкриття їх структури та зв'язків. Знання структури та зв'язків кластеру — це знання закону, за яким утворюються елементи системи та взаємозв'язки між ними. Явище вважається збагнутим, якщо знайдено його цілісність через структуру й взаємозв'язки елементів [7].

Сутність і структура кластеру залежить від складу елементів, компонентів та сукупності зв'язків між ними. Кожний зв'язок розкривається своїм найменуванням та переліком елементів, що його формують. Тому багато дослідників називають структурою мережу зв'язків між елементами системи, тим самим конкретизуючи поняття внутрішньої будови [4; 5]. У структурі закладені інформаційні можливості і вона створює передумови для застосування методів загальної теорії кластерних систем, дослідження операцій в їх аналізі з метою глибокого розуміння сутності механізму формування та оптимізації. Широке тлумачення кластерних утворень — важлива умова підготовки стрункої концепції зв'язків та відносин між їх елементами. Зв'язки та відносини поділяються в кластерних утвореннях на такі класи: 1) відносини компонентної належності; 2) функціональні зв'язки; 3) територіальні відносини; 4) організаційно-управлінські відносини [7].

У поняття часткової структури входить компонентна, територіальна, функціональна та організаційна побудова. Вони інтегруються в одне ціле в загальній структурі. Остання являє собою повну сукупність зв'язків і відносин у такій системі як кластерне утворення, яке має єдину інтегративну багатокомпонентну структуру. Компонентами є територіальна, компонентна та організаційно-управлінська структура. А кожен компонент є множиною відносно однакісних елементів. Їх однакісність проявляється в спільності функцій, які вони виконують, субстрактній подібності елементів однієї компоненти.

За кластерного підходу активізується підприємництво через концентрацію ділової активності, що сприяє створенню робочих місць, збільшенню доходів, упорядкуванню надходжень до бюджету, поліпшенню якості курортно-рекреаційних послуг, покращенню життя населення на території його запровадження. Досягається це завдяки зростанню конкурентоспроможності, можливості інтеграції інтелектуальних, природно-рекреаційних, трудових, фінансово-матеріальних, інформаційних ресурсів у забезпеченні якості послуг, що надаються.

Кластери існують як в галузях, яким характерні

високі технології, так і в традиційних галузях, як у виробництві, так і в індустрії надання послуг. У кластерах, часто буває, тісно пов'язані й великі технології, і нетехнологічні галузі, виробництво та сервіс.

Вирішальну роль в економічному розвитку країн можуть відігравати малі та середні підприємства, що розвиваються, але їх роль часто не може бути реалізована саме через розміри підприємств, наприклад, через це малі підприємства не можуть задовольнити потреби ринка, який потребує значної кількості продукції, дотримання стандартів та регулярних поставок.

Саме тому одним із напрямків кластерного підходу є створення кластерів навколо основних «локомотивів» регіонального бізнесу. У цьому випадку великі компанії виконують роль ядра кластера, а малий та середній бізнес, який розвивається навколо них прискореними темпами, стає важливим платником внесків до бюджету та основним джерелом розвитку території чи регіону [6].

Важливою при цьому є допомога великих підприємств малому та середньому бізнесу при входженні до єдиного технологічного ланцюжка, від чого у кінцевому підсумку виграють усі сторони за рахунок зниження витрат, підвищення якості продукції та зростання її конкурентоспроможності.

При кластерному підході також економічно успішною є мережа великих підприємств і малих та середніх постачальників. Великі підприємства мають у таких об'єднаннях створити зв'язки з міжрегіональними й міжнародними ринками, малі та середні підприємства — забезпечити відповідні поставки, необхідні для розвитку кластера.

Потенціал створення кластерних організацій для посилення ролі малого й середнього бізнесу слід обов'язково враховувати в економічній політиці на регіональному та національному рівнях. Крім того, слід зазначити, що створення кластеру повинно бути організоване або за ініціативою великої компанії — лідеру, або групи представників малого та середнього бізнесу, але обов'язково за цілковитої підтримки влади та урядових організацій місцевого, регіонального та національного рівнів.

Як наслідок, створення та успішне функціонування кластера є гарантією збереження робочих місць людям, які працюють у малому та середньому бізнесі, створення нових робочих місць, збільшення долі малого бізнесу у виробництві галузевої продукції, збільшення експорту, залучення іноземних інвестицій.

Нові відносини всередині кластера стимулюють інноваційну діяльність, сприяють розвитку прогресивних технологій та вдосконаленню всіх етапів спільної економічної діяльності. Відбувається вільний обмін інформацією й швидке розповсюдження новини каналами постачальників або споживачів, що мають кон-

такти з численними конкурентами. Взаємозв'язки всередині кластера призводять до розробки нових шляхів в отриманні конкурентних переваг і породжують абсолютно нові можливості. Безліч підприємств у складі кластера в процесі розвитку взаємодії і зближення інтересів поступово долають роз'єднаність, інертність і замкнутість на внутрішніх проблемах, що позитивно впливає на зростання їх технічного рівня і конкурентоспроможності. Залежно від рівня міжфірмових зв'язків у кластерах на різних етапах їх формування, в деяких країнах (наприклад, у Фінляндії) прийнята умовна класифікація кластерів за ступенем їх розвитку.

Так, у вищу категорію «потужних кластерів» потрапляють тільки структури, що володіють стійкими конкурентними перевагами і охоплюють найважливіші етапи виробничого циклу, пов'язані активною взаємодією й змаганням усіх учасників виробництва та взаємною конкуренцією. Для таких кластерів характерна збалансованість розвитку як основних, так і пов'язаних виробництв і спеціалізованого сервісу, висока внутрішня конкуренція, науково-дослідний та інноваційний потенціал світового рівня, інтенсивна внутрішньокластерна взаємодія в межах спільних проектів і роботи міжгалузевих організацій.

«Стійкі кластери» характеризуються стабільним розвитком в досягненні максимального виробничого потенціалу, що забезпечує активну внутрішньокластерну взаємодію.

«Потенційні кластери» є фрагментами виробничого й технологічного згрупування різних підприємств, що інтенсивно розвиваються.

«Латентні кластерні структури» володіють достатньо могутніми об'єднуючими центрами й низкою малих і середніх підприємств з ще не сталою системою комунікативних зв'язків.

Показниками зрілості кластерів можуть бути наявність у них третейських судів, саморегульованих суспільних об'єднань, високий рівень довіри та інформаційного обміну між учасниками кластера.

Як показує світова практика, кластерний підхід і в першу чергу регіональні кластери дають могутній поштовх розвитку малого і середнього бізнесу. Провідні компанії кластера, як правило, концентрують діяльність на головних напрямках і делегують виробництво проміжних продуктів і надання послуг малим підприємствам. Такий підхід особливо вигідний регіонам, бо дає можливість для зростання конкурентоспроможності місцевого бізнесу, збільшення прибутковості регіону, вирішує проблеми зайнятості населення [7].

Основна проблема, що вирішується при кластерному підході, — можливість правильного використання всіх наявних ресурсів підприємства, і, перш за все, головного засобу виробництва в галузі — її земельних ресурсів.

Більшість елементів кластерної системи в республіці вже сформована, але вони недостатньо розвинені і мають неефективні взаємозв'язки. Тому в межах кластерного підходу необхідно направляти зусилля не тільки на вдосконалення роботи й підтримку окремих підприємств, а також на розвиток взаємостосунків між постачальниками і споживачами, між кінцевими споживачами і виробниками тощо.

Наявність кластерів дозволяє національним галузям розвивати і підтримувати свою конкурентну перевагу, не поступаючись ними навіть індустріально розвиненішим країнам. Усі фірми з кластера взаємозв'язаних галузей роблять інвестиції в спеціалізовані дослідження, у розвиток споріднених технологій, в інформацію, у розвиток інфраструктури і в людські ресурси, що виявляється в синергетичному ефекті й дозволяє малому підприємству вистояти в загостреній конкурентній боротьбі на глобалізованих ринках. У межах держави кластери виконують роль точок зростання внутрішнього ринку й забезпечують просування виготовляємим ними товарів і послуг на міжнародні ринки. Це сприяє підвищенню міжнародної конкурентоспроможності країни в цілому завдяки низці переваг, притаманних кластерній формі взаємодії великих, середніх і малих підприємств за всіма напрямками ділових зв'язків. Будучи точками економічного зростання, кластери стають об'єктом великих капіталовкладень, на яких зосереджено пильну увагу уряду і місцевих адміністрацій.

Економічний та інноваційний потенціал кластерів пояснюється передачею технологічними ланцюжками товарів з високою споживацькою цінністю, а також інших конкурентних переваг відносно підприємств-суміжників, що примушує покращувати якість напівфабрикатів, що поставляються їм, і цим підвищити конкурентоспроможність. Посилена конкуренція фірм кластера на внутрішньому ринку й за кордоном виливається в спільну експансію. Фірми кластера завдяки тісній взаємодії стають носіями однієї і тієї ж комерційної ідеї, яка забезпечує конкурентну перевагу на внутрішніх і зовнішніх ринках. Це, наприклад, повніше використання знань або створення нових мереж співпраці всередині кластерів з метою підвищення конкурентоспроможності і освоєння нових ринкових ніш.

Проте, тісна співпраця членів кластера несе в собі певну небезпеку втрати самостійності і здатності до активної поведінки на ринку, що супроводжується ослабленням темпів освоєння нових товарів, технологій і послуг. Щоб уникнути цього використовуються кластерні стратегії, які будуються на центрах ділової активності, що вже довели свою силу й конкурентоспроможність на світовому ринку. При цьому зусилля концентруються на підтримці існуючих кластерів, створенні нових кластерів і мереж компаній, що раніше не контактували між собою.

Центром кластера найчастіше бувають одна або декілька незалежних могутніх компаній, між якими зберігаються конкурентні відносини, що істотно відрізняє кластер від картелю або фінансово-промислової групи. Кластер створює виключно сприятливі умови для розвитку спеціалізованих виробництв, у т. ч. допоміжного, обслуговуючого і підтримуючого характеру. Лідруючі на світовому ринку великі компанії й фірми мають потребу у великій кількості пристосованих до їх технологій суміжних виробництв, устаткування, матеріалів тощо, що створює ємкий ринок для невеликих фірм, зокрема з інноваційною спрямованістю, які в майбутньому й стають генераторами конкурентних переваг. Кластер дає роботу великій кількості дрібних фірм — постачальників простих комплектуючих, поєднуючи в собі тільки кращі підприємства, що володіють міжнародною конкурентоспроможністю.

В основі процесу створення кластера знаходиться обмін інформацією про потреби в техніці, технологіях і послугах між виробниками, постачальниками, покупцями і спорідненими галузями. Взаємний обмін інформацією ставить у вигідні умови всі фірми кластера в їх спільній конкурентній боротьбі з суперниками, але не знімає їх заклопотаність щодо власного місця на ринку. Тому наявність внутрішньої конкуренції між підприємствами кластера може негативно вплинути на обмін інформацією. З другого боку, взаємобміну інформацією між фірмами всередині кластера сприяє збіг цілей, координація і сумісність інтересів горизонтально і вертикально пов'язаних фірм, а також неформальні відносини окремих фахівців і керівників, їх спільна участь в наукових співтовариствах і асоціаціях, територіальна близькість, норми ділової етики, а також прагнення до встановлення тривалих і міцних взаємовідносин.

Фірми-конкуренти з галузей, що мають міжнародний успіх, а іноді й цілі кластери розташовуються в одному місті або районі. Концентрація суперників, їх покупців і постачальників сприяє зростанню ефективності і спеціалізації виробництва. Проте ще важливішим є вплив географічної концентрації на вдосконалення виробничих процесів і впровадження новин усередині кластера. Малі підприємства у складі кластера є особливими суб'єктами ринку, які виступають не як окремі підприємства, а як елементи об'єднаної групи підприємств і тому їх ефективність оцінюється як з позиції успішності функціонування кластера, так і з позиції вхідного в нього окремого малого підприємства. Результативність функціонування малого бізнесу в кластері може оцінюватися як обсягом його частки у випуску загальної продукції, так і показниками самого кластера (прибутковість, сприйнятливність до інновацій, конкурентоспроможність та інше). Ефективність кластера виявляється в економічному зростанні, у збере-

женні робочих місць, розширенні податкової бази, в збільшенні експорту і залученні іноземних інвестицій. Тому влада різних рівнів часто стає ініціатором створення й підтримки кластерів підприємств, оскільки вони стимулюють соціально-економічний розвиток прилеглих територій і цілих регіонів.

Існуючі кластерні системи характеризуються такими особливостями:

— наявністю великого підприємства-лідера, що визначає довготривалу господарську, інноваційну та іншу стратегію всієї системи;

— спеціалізацією, що передбачає взаємозв'язок сторін кластера, через основну діяльність, яка забезпечує акцент на тому ж самому ринку або процесі;

— територіальною локалізацією основної маси суб'єктів економіки — учасників кластерної системи;

— великою кількістю дійових осіб;

— стійкістю господарських зв'язків суб'єктів економіки — учасників кластерної системи, домінуючим значенням цих зв'язків для більшості учасників;

— поєднанням конкуренції і кооперації, якими відрізняються кластерні динаміки і взаємозв'язки;

— довготривалою координацією взаємодії учасників системи в межах її виробничих програм, інноваційних процесів основних систем управління, контролю якості тощо: зв'язки фірм всередині кластера є вертикальними (ланцюги купівлі та продажів) і горизонтальними (додаткові послуги, використання подібних спеціалізованих витрат, технологій і інститутів);

— орієнтацією продукції, як правило, на експорт або імпортозаміщення (спрямованість на створення конкурентоспроможної продукції, яка може бути експортована за межу або, принаймні, за межі регіону, є характерною особливістю кластерних систем);

— інноваційністю — наука і підприємництво в молодих і малих фірмах, нові ідеї з боку керівництва організації, інтелектуальний капітал або нематеріальні активи, венчурний капітал.

Як правило, кластери спрямовані на досягнення таких цілей:

— підвищення конкурентоспроможності учасників кластера завдяки впровадженню нових технологій;

— зниження витрат і підвищення якості відповідних наукоємких послуг за рахунок ефекту синергії і уніфікації підходів до якості, в інформаційних технологіях тощо;

— забезпечення зайнятості в умовах формування великих підприємств.

До важливих переваг, створюваних кластером, входить доступність для фірм і місцевих організацій у середині кластера інформації з маркетингу, технологій, поточних потреб покупців, яка може бути краще організована й вимагає менших витрат, що дозволяє ком-

паніям працювати більш продуктивно й виходити на передовий рівень продуктивності. Можливість отримання інформації про споживачів викликає розширення клієнтської бази і зростання масштабів виробництва.

Участь у кластері надає також переваги в плані інновацій, такі, як доступ до нових технологій, прогресивних методів роботи для здійснення поставок, можливість адекватно й швидко реагувати на потреби покупців. Багато нових видів бізнесу частіше виникають у середині кластерів, ніж в ізольованому підприємстві. Взаємодії в кластерах явно приносять більше користі від наявності чинника довіри й організаційної проникливості, що розвиваються в наслідок постійної взаємодії і усвідомлення взаємозалежності в межах регіону або міста, що знову ж таки призводить до підвищення продуктивності, розповсюдженню інновацій і зрештою до створення нових видів бізнесу.

Таким чином, використовуючи форму кооперації, яка знаходиться в основі кластерів для активізації виробництва й системи управління в ньому, дозволяє підвищити конкурентоспроможність регіону, відкрити нові робочі місця. Об'єднання в кластер формує цілісну систему поширення нових знань і технологій. Кластерний підхід активізує інноваційний та економічний розвиток не тільки регіону, але й країни.

Література

1. **Соколенко С. И.** Производственные системы глобализации: Сети. Альянсы. Партнерства. Кластеры: Украинский контекст. — К.: Логос, 2002. — 645 с.
2. **Кривенко Л. В., Кривенко С. В.** Выбор оптимальной региональной стратегии социально-экономического развития — основа формирования эффективной региональной политики // Совр. проблемы социально-экономического развития регионов Украины: Материалы докладов Всеукр. науч.-практ. конф. — Донецк, 2002. — Т. 1: Сб. науч. тр. / НАН Укр. ин-т эк-ки пр-ти. 3. **Татаркин А. И., Пумпянский Д. А.** Региональная промышленная политика: институциональный аспект // Промышленная политика в РФ. — 2004. — № 12. — С. 91—99.
4. **Семенов Г. А., Богма О. С.** Кластеры предприятий: зарубежный досвід як приклад ефективності інноваційного розвитку // Дер-жава та регіони. — 2006. — № 4. — С. 323 — 327.
5. **Безвушко Є.** Кластери та їх роль у відродженні економіки Поділля // Перспективні дослідження. — 1999. — № 2. — С. 17—23.
6. **Войнарченко М.** Концепція кластерів — шлях до відродження виробництва на регіональному рівні // Економіст. — 2000. — № 1. — С. 29—33.
7. **Стеченко Д. М., Андрищенко К. А.** Наукові основи кластеризації в сфері туризму // Регіонологія туризму: Монографія / За ред. Д. М. Стеченка. — К.: КУТЕП, 2004. — 220 с.